

# Päiväkirja, juutalaisvainot ja aika

HÉLÈNE BERRIN JA ANNE FRANKIN  
PÄIVÄKIRJOISTA VÄLITTYVÄ SUHDE AIKAAN

**A**нна-Leena Perämäki käsittelee kahden nuoren juutalaisnaisen, Héléne Berrin ja Anne Frankin, 1940-luvulla kirjoittamista päiväkirjoista välittyvää suhdetta aikaan. Hän tarkastelee aikaa päiväkirjoissa erityisesti juutalaisvainojen kontekstissa, mutta pohtii aihetta myös yleisemmällä tasolla. Päiväkirjanpito toi Berrin ja Frankin elämään säännöllisyyttä ja toistuvan rutiinin, mutta myös mahdollisuuden konstruoida ja reflektoida omaa elämäntarinaansa ja menneisyyttään aikana, jolloin kansallissosialistit pyrkivät pyyhkimään juutalaiset kokonaan aikakirjoista.

”Jos kirjoitan muistiin kaikki nämä pikku yksityiskohdat, se johtuu vain siitä, että elämä on ajanut meidät niin ahtaalle että meistä on tullut paljon yhtenäisempiä ja kaikki pikkuseikat saavat valtavan merkityksen. Elämme tunnista tuntiin, emme enää viikosta viikkoon.”<sup>1</sup>

Näin kirjoitti 21-vuotias Héléne Berr päiväkirjaansa heinäkuussa 1942. Ote kuvastaa juutalaisvainojen varjostamaa elämää. Tulevaisuus oli hyvin epävarma, mitään ei voinut suunnitella kovin pitkälle etukäteen. Jokainen pienikin arjen tapahtuma oli muuttunut tärkeäksi, sillä elettiin enää tunti kerrallaan. Sen pidemmälle ei nuori juutalaiskirjoittaja uskaltanut katsoa.

Berrin päiväkirjamerkintä on esimerkki siitä, miten juutalaisvainot vaikuttivat ne kohdannei-

den suhtautumiseen aikaan. Päiväkirjalla ja ajan käsitteellä on muutenkin läheinen suhde, ja päiväkirjan kirjoittajilla itsellään on usein erityinen kiinnostus aikaan<sup>2</sup> – onhan päiväkirjan kirjoittaminen yksi tapa jäsentää aikaa ja sen kulumista – mutta nuori 1940-luvun juutalainen päiväkirjanpitäjä joutui aivan erityisellä tavalla vastustusten omien, vainojen myötä mahdollisesti muutuneiden aikakäsitystensä kanssa. Aika onkin nuorten juutalaisten päiväkirjoja tutkineen Alexandra Zapruderin mukaan tärkeä teema juutalaisvainojen aikaisissa päiväkirjoissa.<sup>3</sup>

Aika on hyvin monitasoinen käsite eikä läheskään niin ongelmaton kuin päällisin puolin voisi kuvitella. Perinteisesti historiantutkijat ovat tutkineet aikaa ja aikakäsityksiä eri aikoina ja eri kulttuureissa jakamalla sen syklisteen ja lineaariseen aikaan. Syklinen aika yhdistyy luonnon kiertokulkuun ja vuodenaikoihin ja se nähdään toistuvana ja kehämäisenä järjestelmänä; lineaarinen aika puolestaan on kelloon sidottua, mekaanista aikaa, jota mitataan ja jonka käyttöä suunnitellaan.<sup>4</sup> Toinen tapa tulkita aikaa on Fernand Braudelin kehittäämä kolmen eri aikata-son järjestelmä, jossa aika jakautuu muutosnopeuden mukaan hitaan keston, konjunktuurien ja tapahtumahistorian tasoihin. Nämä kaikki

---

1. Si j'écris tous ces petits details, c'est parce que maintenant la vie s'est resserrée, que nous sommes devenus plus unis, et tous ces details prennent un intérêt énorme. Nous vivons heure par heure, non plus semaine par semaine. Héléne Berrin päiväkirja 3.7.1942, Centre de Documentation Juive Contemporaine (jatkossa CDJC), Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Héléne Berr (2009) *Päiväkirja 1942–1944*, Helsinki: Tammi, 78).

2. Ks. Nina Sääskilahti (2009) *Narratiivisuus ja päiväkirjan aika. Sukupuoli, temporaalisuus ja kulttuurin muutos päiväkirjan omaelämäkerrallisissa diskursseissa*, Nykykulttuurin tutkimuksen lisensiaatintyö (julkaisematon), Jyväskylän yliopisto, 41.

3. Alexandra Zapruder (2002) *Salvaged Pages. Young Writers' Diaries of the Holocaust*, New Haven and London: Yale University Press, 304.

4. Anne Ollila (2000) *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 795*, Helsinki: SKS, 9–11.

kolme eri nopeuksilla kulkevaa aikatasoa vaikuttavat historiassa rinnakkain.<sup>5</sup>

Keskityn subjektiiviseen aikaan, henkilökohtaisiin kokemuksiin ajasta. Kulttuurihistorioitsija Anne Ollilan mukaan tämä aikakäsitys alkoi nousta erityisesti 1900-luvun alun kaunokirjallisuuden kautta, kun useat kirjailijat ryhtyivät pohtimaan ja kuvaamaan aikaa teoksissaan.<sup>6</sup>

Käsittelen kahden nuoren juutalaisnaisen, Héléne Berrin (1921–1945) ja Anne Frankin (1929–1945), aikasuhdetta sellaisena kuin se ilmenee heidän päiväkirjoissaan. Tavoitteeni on myös valottaa yleisemmin päiväkirjan ja ajan kietoutumista toisiinsa.

Olen kiinnostunut ennen kaikkea siitä, miten tutkimani nuoret päiväkirjanpitäjät itse näkivät ja kokivat ajan ja sen kulumisen. Analysoin ja vertailen enemmän heidän henkilökohtaista suhdettaan aikaan kuin esimerkiksi sitä, oliko tuon ajan vainotun juutalaisen aikakäsitys lineaarinen vai syklinen. Onhan lähdeaineistonkin luonteeltaan yksityinen ja henkilökohtainen.

Amsterdamilainen Anne Frank kirjoitti päiväkirjaansa vuosina 1942–1944, jolloin hän piileskeli perheensä sekä neljän muun juutalaisen kanssa Etelä-Amsterdamissa sijainneen toimistorakennuksen pihasiiven ahtaassa huoneistossa. Piilopaikka paljastui ja Gestapo pidätti piiloutujat elokuussa 1944. Anne Frank kuoli keväällä 1945 lavantautiin Bergen-Belsenin keskitysleirillä, vain kaksi viikkoa ennen leirin vapauttamista.<sup>7</sup> Frankin päiväkirja julkaistiin jo vuonna 1947 ja siitä tuli hyvin kuuluisa. Frank on ennestään paljon tutkittu henkilö, mutta hänen tekstinsä muodostavat siitä huolimatta edelleen hedelmällisen ja mielenkiintoisen aineiston.

Frankin päiväkirjasta on ilmestynyt niin hollanniksi kuin suomeksikin useita painoksia, joista käytän lähteenä uusinta suomenkielistä laitosta, yli 400 sivun laajuista julkaisua *Anne Frank – Päiväkirja. 12. kesäkuuta 1942 – 1. elokuuta 1944*, joka ilmestyi vuonna 2002. Käyttämäni suomennos on käännös päiväkirjan uusimmasta hollanninkielisestä versiosta (2001), joka sisältää

ennen kirjana julkaisematonta aineistoa pyrkien mahdollisimman lähelle alkuperäistä päiväkirjaa, jota säilytetään Anne Frank -museossa Amsterdamissa. Julkaistuja ja toimitettuja päiväkirjoja tutkittaessa on aina otettava huomioon ne toimittaneiden tahojen ja julkaisuajankohdan vaikutus tekstiin. Niitä on siis luettava hiukan eri tavalla kuin toimittamattomia aineistoja, mikä tekee niistä historian tutkimuksen lähteenä haasteellisia. Tämä ei kuitenkaan vähennä niiden kiinnostavuutta verrattuna alkuperäteksteihin.

Héléne Berrin päiväkirja kattaa samoin vuodet 1942–1944. Berr oli pariisilainen englannin kielen ja kirjallisuuden opiskelija, joka sai kokea elämänsä vähittäisen kaventumisen Saksan miehityksen ja juutalaisvainojen myötä. Anne Frankista poiketen Berr ja hänen vanhempansa eivät koskaan piiloutuneet. Heidät pidätettiin kotoaan maaliskuussa 1944. Héléne Berr menehtyi Anne Frankin tavoin Bergen-Belsenin keskitysleirillä keväällä 1945.<sup>8</sup> Berrin päiväkirja julkaistiin vuonna 2008 ranskaksi nimellä *Journal d'Héléne Berr*, ja vuonna 2009 siitä ilmestyi myös suomennettu versio. Alkuperäistä ranskankielistä päiväkirjaa, joka on tämän artikkelin toinen päälähte, säilytetään Pariisin Shoah-museossa.

Päiväkirjoihin liitetään usein voimakas autenttisuus, välittömyys ja hetkellisyys, mikä erottaa ne esimerkiksi omaelämäkertakirjoittamisesta ja muistelmissa. Kuitenkin myös päiväkirjojen – toimittamattomienkin – tekstuaalisuus ja diskursiivisuus tulisi ottaa huomioon.<sup>9</sup> Pyrin pitämään päiväkirjoja tulkittessani mielessäni,

5. Ollila (2000) 10.

6. Ollila (2000) 11.

7. Anne Frankin kohtalosta tarkemmin esim. Melissa Müller (1999) *Anne Frank: Päiväkirjan salaiset sivut. Elämäkerta*, Helsinki: Gummerus, 164–167, 195–196, 234–235, 259–265.

8. Mariette Job (2008) 'Une vie confisquée', teoksessa Héléne Berr *Journal 1942–1944*, Paris: Tallandier, 299–305.

9. Maarit Leskelä-Kärki (2006) *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*, Helsinki: SKS, 74.

että ne sisältävät suuren määrän konventioita, välillisyyttä ja kulttuurisia käytänteitä. Näen kuitenkin, että yhteys päiväkirjojen ja eletyn elämän välillä on löydettävissä.

Toisen maailmansodan aikaisia juutalaisvainoja on tutkittu valtavasti sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Teemaan on kuitenkin mahdollista löytää vielä monia tutkimattomia polkuja. Pysin tuomaan esille tuoretta, kulttuurihistoriallista näkökulmaa lähes näihin päiviin asti lähinnä viranomaislähteisiin ja toisaalta muistitietoon tukeutuneeseen holokaustitutkimukseen. Kulttuurihistoriallisuus nousee etenkin käyttämistäni lähteistä ja niiden lukutavasta. Epäviralliset lähteet kuten päiväkirjat ja kirjeet sekä vainojen marginaalit kuten naiset ja lapset olivat pitkään paitsiossa holokaustin tutkimuksen kentällä – ellei oteta huomioon Anne Frankin päiväkirjan saamaa huomiota<sup>10</sup> – ja ne ovat alkaneet kiinnostaa aihetta tutkivia yhä enemmän vasta parin viime vuosikymmenen aikana. Myös vainojen vuoksi piiloutuneiden kokemuksia on tutkittu vielä varsin vähän, sillä tutkijat ovat keskittyneet enimmäkseen getto- ja keskitysleirikokemuksiin. Artikkelissani päiväkirjat eivät kuitenkaan ole pelkkä tietolähde juutalaisvainoista, vaan ne liitetään osaksi päiväkirjojen ja päiväkirjakirjoittamisen historiaa nostamalla esille äärimmäisissä olosuhteissa kirjoitetut päiväkirjat ja niiden erityislaatuisuus.

1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä herännyt kiinnostus päiväkirjoihin liittyy laajempaan omaelämäkerrallisen tutkimuksen nousuun etenkin länsimaisten kirjallisuudentutkijoiden piirissä. Toisaalta myös historioitsijat ovat alkaneet tuoda omia puheenvuorojaan tähän keskusteluun päiväkirjoista tutkimuslähteenä ja -kohteena. Suomalaisista päiväkirjatutkimuksista Miia Vatkan vuonna 2005 ilmestynyt teos *Suomalaisten salatut elämät – Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua* on kattava katsaus päiväkirjoille tyypillisiin ominaisuuksiin. Siinä päiväkirjoja tarkastellaan etenkin kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta, mutta Vatka tarjoaa

mielestäni myös historianantutkijalle hyviä välineitä päiväkirjojen tulkintaan. Nykykulttuurintutkija Nina Sääskilahden lisensiaatintyö *Narratiivisuus ja päiväkirjan aika – Sukupuoli, temporaalisuus ja kulttuurin muutos päiväkirjan omaelämäkerrallisissa diskursseissa* vuodelta 2009 on oivallinen tutkimus päiväkirjoista ja niille tyypillisistä piirteistä omaelämäkerrallisina lähteinä. Monopuolista päiväkirjatutkimusta on tehnyt myös kirjallisuudentutkija Anna Makkonen (myöhemmin Kuismen), joka artikkelissaan ”Holocaust Chronicle, Spiritual Autobiography, Portrait of an Artist, Novel in the Making – Reading the Abridged Diary of Etty Hillesum” (1999) käsittelee juutalaisvainojen varjossa kirjoitetun päiväkirjan kaunokirjallisia piirteitä ja sen toimitetun laitoksen lukemiseen liittyviä ongelmia. Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärjen tutkimukset, etenkin hänen vuonna 2006 ilmestynyt väitöskirjansa *Kirjoittaen maailmassa – Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*, tuovat oman merkittävän lisänsä tämän tyyppisten henkilökohtaisten lähteiden historian tutkimukselliseen tarkasteluun. Leskelä-Kärjen väitöskirjassa tärkeimpiä alkuperäislähteitä ovat kirjeet, mutta hänen käyttämänsä lukutavat ja lähdekritiikki ovat sovellettavissa myös päiväkirjoihin.

Naiset ja lapset ovat jääneet aiemmin usein holokaustitutkimuksen marginaaliin. Vähitellen on kuitenkin herännyt kiinnostus kartoittaa juutalaisvainoja myös tästä näkökulmasta. Alexandra Zapruderin vuonna 2002 ilmestynyt teos *Salvaged Pages – Young Writers’ Diaries of the Holocaust* esittelee useita nuorten juutalaiskirjoittajien päiväkirjoja juutalaisvainojen ajalta tarjoten kiinnostavia vertailukohtia tutkimiini päiväkirjoihin. Zapruderin pyrkimyksenä on ollut esitellä teoksessaan laaja kirjo nuoria päiväkirjanpitäjiä, joiden erilaiset sosiaaliset, kulttuuriset ja uskonnolliset taustat ja sota-ajan kokemukset heijastelevat näkökulmien moninaisuut-

10. Ks. tästä huomiosta esim. Zapruder (2002) 4–8.

ta. Samalla hän haluaa lisätä ymmärrystä juutalaisvainojen monisävyisestä historiasta.<sup>11</sup>

## Päiväkirjan muokkaama aikasuhte, ajan muokkaama päiväkirja

Päiväkirjan ja ajan suhteen tarkastelu on hyvä aloittaa siitä, mikä ylipäätään saa ihmiset aloittamaan päiväkirjan kirjoittamisen. Tällä on vahva yhteys aikaan. Miia Vatkan mukaan päiväkirjan pitäminen alkaa usein tietystä elämän taitekohdasta. Tämä oli totta myös monien nuorten juutalaisten päiväkirjankirjoittajien kohdalla.<sup>12</sup> Anne Frank teki päiväkirjansa ensimmäiset merkinnät kesäkuussa 1942 saatuaan päiväkirjan 13-vuotissyntymäpäivälahjaksi vanhemmiltaan.<sup>13</sup> Taitekohta, josta hänen päiväkirjanpitäjän uransa alkoi, oli siis teini-ikäisyyden saavuttaminen, vaikka suurempi elämänmuutos oli edessä vasta myöhemmin samana kesänä, kun Frankit päättivät piiloutua.

Yleisempi syy aloittaa päiväkirjan pitäminen olikin monelle juutalaiskirjoittajalle havahtumisen juutalaisvainoihin ja niiden mukanaan tuomiin muutoksiin; ymmärryksen herääminen siitä, mitä heidän ympärillään oli tapahtumassa.<sup>14</sup> Myös Héléne Berrin kohdalla voidaan olettaa, että juutalaisvainojen kiihtymisellä Ranskassa<sup>15</sup> saattoi olla osuutensa siihen, että hän aloitti päiväkirjansa kirjoittamisen huhtikuussa 1942. Patrick Modiano pitää Berrin päiväkirjan painetun version esipuheessa Héléneä koko tuon vuoden kevään vaivanneita levottomuutta ja ennakkoaavistuksia sysäyksenä päiväkirjan pidolle.<sup>16</sup> Toisaalta Modianon väitteille ei löydy kunnan perusteita päiväkirjan alkupuolelta, sillä Héléne itse ei pohdi aluksi ollenkaan, miksi on aloittanut kirjoittamisen. Hänen tekstinsä on alussa lähinnä päivittäisten arkisten tapahtumien kirjaamista ja ihmissuhteiden puimista. Hélénen levottomuuskin, johon Modiano viittaa esipuheessaan, näyttäisi liittyvän enemmän päätymässä olevaan ihmissuhteeseen kuin juutalaisvainoihin.<sup>17</sup> Vainot alkoivat vaikuttaa hänen elämänsä radikaalimmin vasta pari kuukautta

päiväkirjan aloittamisesta, kun toukokuun lopulla 1942 saksalaisilta tuli määräys juutalaisten pakosta kantaa keltaista tähteä. Siitä alkaen Héléne alkoi toden teolla pohtia juutalaisvainojen merkitystä elämälleen.<sup>18</sup> Päiväkirjan aiemat merkinnät voisivat olla lähes kenen tahansa nuoren opiskelijanaisen kynästä.

Ei siis ole varmuutta siitä, miksi Héléne Berr aloitti päiväkirjansa juuri huhtikuussa 1942 – luki ja voi vain esittää oletuksia. Ehkäpä Héléne oli kirjoittanut päiväkirjaa aiemminkin ja menee siksi aloitusmerkinnässään<sup>19</sup> suoraan asiaan eli kuluneen päivän tapahtumiin pohtimatta sen kummemmin syitä ryhtyä päiväkirjuriksi juuri kyseisenä ajankohtana? 10. syyskuuta 1942 päivätystä

11. Zapruder (2002) 11–12.

12. Miia Watka (2005) *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*, Helsinki: SKS, 84–85; Zapruder (2002) 64, 124, 129.

13. Anne Frank (2002) *Päiväkirja 12. kesäkuuta 1942–1. elokuuta 1944*, Helsinki: Tammi, 11–12; ks. myös Müller (1999) 150.

14. Esimerkkejä tästä, Zapruder (2002) 64, 98–100.

15. Saksa valtasi lähes koko Ranskan 1940 ja maassa – myös alkuun miehittämättömässä eteläosassa, jossa valtaa piti juutalaisia aluksi paljon saksalaisia ankarammin kohdellut Vichyn hallitus – alettiin heti soveltaa juutalaislakeja, joita tuli koko ajan lisää ja jotka eristivät Ranskan juutalaiset vähitellen muusta yhteiskunnasta samoin kuin muissakin Saksan valtaamissa Euroopan maissa. Héléne Berrin kaltaiset syntyjään ranskalaiset juutalaiset saivat kuitenkin olla melko rauhassa vuoden 1941 lopulle saakka, mutta sitten myös heihin kohdistuneet juutalaisratsiat alkoivat. Keväällä 1942 ”lopullisen ratkaisun” toteuttaminen oli jo täydessä käynnissä Ranskan Gestapo-osaston johdolla. Weinberg (2001) 'France', teoksessa Walter Laqueur (toim.) *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven and London: Yale University Press, 213–219.

16. Patrick Modiano (2008) 'Préface', teoksessa Héléne Berr *Journal 1942–1944*, Paris: Tallandier, 7.

17. Héléne Berrin päiväkirja 7.4.–31.5.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

18. Ks. määräyksestä Héléne Berrin päiväkirja 1. ja 4.6.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*. Ks. Daavidin tähdessä myös Eero Kuparinen (2008) *Antisemitismin musta kirja. Juutalaisvainojen pitkä historia*, Jyväskylä: Atena, 286, 291–292.

19. Héléne Berrin päiväkirja 7.4.1942, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

merkinnästä löytyy viittaus mahdolliseen aiempaan päiväkirjaan: ”Muistan Maximen syntymän Blois’ssa. [...] Jos etsisin päiväkirjastani, löytäisin sivunkin. Siitä on kulunut jo kaksi vuotta, mikä tuntuu uskomattomalta.”<sup>20</sup> Merkinnän perusteella vaikuttaa siltä, että Hélène piti päiväkirjaa jo ainakin kaksi vuotta tiedossa olevan ja julkaistun päiväkirjan aloitusajankohtaa aiemmin. Mahdollisesti aiempi päiväkirja on myöhemmin tuhoutunut – kirjoittaja itsekin on voinut toimia tuhoajana – tai joutunut hukkaan, eikä ole siksi säilynyt jälkipolville. Mitään muita vihjeitä aiemmasta päiväkirjasta Hélènen teksteissä ei ole.

Aika ja päiväkirja linkittyvät toisiinsa myös erään yleisen päiväkirjan tarkoituksen kautta. Päiväkirja on merkinnyt monille keinoa jäsentää ja hallita elämäänsä. Yksi sen funktioista on siis ollut aikaa hallitseva ja järjestelevä.<sup>21</sup> Juutalaisvainojen varjostamassa todellisuudessa tunne siitä, että pystyi edes jollain tavalla kontrolloimaan elämäänsä, oli erityisen lohdullinen. Näin näkee myös kirjallisuudentutkija Rachel Feldhay Brenner teoksessaan neljästä päiväkirjaa kirjoittavasta juutalaisnaisesta, joista yksi on Anne Frank.<sup>22</sup> Tämän voi tulkita tiettyjen rutiinien ja järjestyksen kaipuiksi. Asioiden säännöllinen muistiin kirjoittaminen loi tällaisia rutiineja. Elämänhallinta kirjoittamalla merkitsi selvästi paljon myös Anne Frankille, vaikkei hän sitä päiväkirjassaan koskaan suoraan ilmaisekaan. Elokuussa 1943 hän otti tehtäväkseen kuvailla päiväkirjaansa piilopaikan eli ”Salaisen siiven” päiväruutiineja, minkä tekeekin seuraavilla sivuilla kellontarkasti.<sup>23</sup> Tämä kertoo Annen halusta jäsentää arkeaan päiväkirjamerkintöjen avulla todellisuudessa hyvinkin kaoottisessa ja epävarmassa elämäntilanteessa.

Myös Hélène Berrin merkinnöissä tämä päiväkirjan aikaa hallitseva ja järjestelevä funktio on vahvasti esillä. Tämä näkyy jo siinä, kuinka paljon hän merkitsi muistiin kellonakoja ja Annen tavoin kirjasi näin tarkasti, mitä oli tehnyt mihinkin aikaan päivästä. Välillä hän Annesta poiketen kirjasi kellonajan myös päiväykseen.<sup>24</sup>

Päiväykset ylipäätään muodostavat Sääskilahden mukaan päiväkirjalle eräänlaisen kronologiasta ajasta rakentuvan rungon.<sup>25</sup> Ne toivat järjestyttä myös tutkimiini päiväkirjoihin ja samalla niiden kirjoittajien arkeen. Säännöllisen elämän ja rutiinien kaipuu näkyy Hélènen päiväkirjan sivuilla myös muulla tavalla. Hän esimerkiksi mainitsee ”lauantai-iltapäivien täydellisen rituaalin” keinona uppoutua normaalielämään, kirjoittaa haluavansa opiskella säännöllisesti pysäkkeen tasapainossa ja muistelee kaipaavasti päivärytmiä, jota hänen vapaaehtoistyönsä UGIF:ssa eli Ranskan juutalaisneuvostossa on aiemmin tuontu.<sup>26</sup> Päiväkirjan kirjoittaminen oli

20. Je me rappelle la naissance de Maxime à Blois. [...] Si je cherchais dans mon journal, je retrouverais la page. Il y a deux ans de cela, déjà, c’est incroyable. Hélène Berrin päiväkirja 10.9.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 115).

21. Vatka (2005) 84–95.

22. Rachel Feldhay Brenner (1997) *Writing as Resistance. Four Women Confronting the Holocaust: Edith Stein, Simone Weil, Anne Frank, Etty Hillesum*, The Pennsylvania State University Press, 10.

23. Frank (2002) 153–161, 163–170.

24. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 20.11.1942 ja 31.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Ks. lisää kellonajoista päiväkirjamaisissa merkinnöissä, Liisa Avelin (2010) ”Tänään on vasta maanantai!” *Lukuvuosien 1970–73 Teinikalenterit ja tyttöjen kokemus ajasta*, Tampere 24.5.2010: Historiatieteiden tutkijakoulun jatkokoulutuskonferenssi (julkaisematon esitelmäpaperi), 4–5.

25. Sääskilahti (2009) 78.

26. Hélène Berrin päiväkirja 27.6.1942, 13. ja 17.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. UGIF (l’Union générale des israélites en France) perustettiin marraskuussa 1941 ja toimi laillisena välittäjänä miehittäjän, Vichyn hallituksen ja juutalaisten välillä. Sen tärkeimpänä tehtävänä oli auttaa Ranskan juutalaisia ja heidän perheitään. Hélène Berr tarjoutui kesällä 1942 järjestön vapaaehtoiseksi sosiaaliavustajaksi ja sai näin väliaikaisen suojan vainotoimilta, mutta välttyi vain täpärästi seuraavan vuoden kesän ratsialta UGIF:n toimistoon, jossa kaikki hänen työkaverinsa pidätettiin. Modiano (2008) 99, 215, 241; Sara Kadosh (2001) ’Joint Distribution Committee’, teoksessa Walter Laqueur (toim.) *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven and London: Yale University Press, 368; Dan Michman (2001) ’Judenrat’, teoksessa Walter Laqueur (toim.) *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven and London: Yale University Press, 373.

molemmille tutkimilleni henkilöille järjestystä elämään synnyttänyt elementti muiden arkisten, päivittäin toistuneiden askareiden lomassa.

Järjestystä elämään toivat arkirutiinien lisäksi myös arjen katkaisevat, kalenterivuotta noudattavat juhlat. Anne Frank kirjoittaa päiväkirjassaan esimerkiksi piilopaikan asukkaiden syntymäpäivistä, joita ei unohdettu juhlia suurimman puutteen ja ahdingon keskellä. Joulukuussa piileskelijät alkoivat viettää juutalaisten hanukan lisäksi myös pyhän Nikolauksen päivää ja jopa joulua. Vaikka raha ja ruoka olivat vähissä, juhlintaan haluttiin panostaa kunnolla esimerkiksi parhaiden mahdollisten hankittavissa olevien lahjojen ja herkkujen muodossa.<sup>27</sup> Hélène Berr ei kirjoita juhlapäivien vietosta yhtä säännöllisesti kuin Anne, mutta hänkin mainitsee kerran esimerkiksi juutalaisten sovituspäivän (*jom kippur*) ja nimipäivän muistamisen.<sup>28</sup> Juhlapäivien vieto antoi paitsi vähän iloa muuten ahdistavassa elämäntilanteessa, myös tunnetta vuoden normaalista kierrosta poikkeuksellisissakin oloissa. Vaikka ajat olivat erilaiset kuin ennen, juhlapyhät, syntymä- ja nimipäivät toistuivat joka vuosi, samaan aikaan kuin ennenkin. Tämä toi elämään edes jonkinlaista varmuuden ja pysyvyyden tunnetta. Asioiden säännöllistä, vuosittaista toistumista edustaa etenkin Hélènen päiväkirjassa myös opiskeluun liittyvä elämän järjestyminen lukukausiksi.<sup>29</sup>

Vuosittaiset juhlapäivät ja koulun lukuvuosien mukainen eläminen ovat esillä myös Liisa Avelinin tutkimissa suomalaisen koulutytön lyhyissä teinikalenterimerkinnöissä 1970-luvulta, ja Sääskilahden analyoimissa päiväkirjateksteissä etenkin juhlapyhät ovat keskeisessä asemassa. Sääskilahden mukaan juhlista kirjoittaminen kuuluuikin päiväkirjagenren konventioihin.<sup>30</sup> Ajan hahmottumisen juhlapäivien ja koulunkäynnin tai opiskelun kautta voikin katsoa olevan yleistä myös normaalimmissa olosuhteissa kirjoitetuille päiväkirjoille ja muille päiväkirjanomaisille muistiinpanoille. Anne Frankin kaltaisen eristyksissä ulkomaailmasta elävä henki-

lö oli jo menettänyt yhteyden esimerkiksi kouluvuoden säännöllisyyteen.

Rauhallisempien olojen päiväkirjoilla ja Berrin sekä Frankin päiväkirjoilla on siis monia samankaltaisia kytköksiä aikaan, mutta eläminen juutalaisvainojen varjossa korosti ajan hallitsemisen ja järjestelyn tärkeyttä muuten epävarmassa elämäntilanteessa. Motiivi ylipäättään aloittaa päiväkirjan kirjoittaminen oli vahva vainojen tuodessa elämään erityisen suuren ja multistavan taitekohdan, joka synnytti tarpeen merkitä muistiin asioita.

Anna Kuusmin (Makkonen) jakaa artikkelissaan Etty Hillesumista ajan kahteen osaan: *kronokseen* ja *kairokseen*. Kronos on kronologista ja ohikulkevaa aikaa, odottamisen aikaa. Kairos, johon Kuusmin näkee Hillesumin päiväkirjan kuuluvan, puolestaan merkitsee kriisiaikaa, merkityksellistä aikaa, jonka merkitys tulee sen suhteesta loppuun.<sup>31</sup> Tällaisessa jaottelussa myös Berrin ja Frankin päiväkirjat kuuluvat enemmän kairokseen kuin kronokseen. Juutalaisvainojen konteksti antaa päiväkirjan ja ajan suhteelle monia sellaisia merkityksiä, joita turvatummassa elämäntilanteessa, kronoksen ajassa kirjoitetuista päiväkirjoista ei välttämättä löydy. Tutkimuskohteeni pystyivät päiväkirjaa kirjoittamalla

27. Frank (2002) 98–99, 191–192, 194, 197, 216, 339, 367–368, 388–389. Juhlista piilopaikan asukkaita yhdistävänä tekijänä, ks. Anna-Leena Perämäki (2009) *Nuoret naiset juutalaisvainojen varjossa. Anne Frankin ja Etty Hillesumin selviytymiskeinoja toisen maailmansodan aikaisessa Amsterdamissa päiväkirjojen valossa*, Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, 70–72.

28. Hélène Berrin päiväkirja 20.9.1942 ja 1.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

29. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 5.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

30. Avelin (2010) 4–6; Sääskilahti (2009) 86.

31. Anna Makkonen (1999) 'Holocaust Chronicle, Spiritual Autobiography, Portrait of an Artist, Novel in the Making: Reading the Abridged Diary of Etty Hillesum', *Biography* 22:2, 237–261. Jaosta *kronokseen* ja *kairokseen* on alun perin kirjoittanut Frank Kermode, johon Makkonen viittaa artikkelissaan.

paitsi hallitsemaan aikaa, myös kiinnittämään ja suhteuttamaan itsensä paremmin ajan jatku-moon, mikä oli tärkeää tilanteessa, jossa heidän koko elämänsä oli uhattuna.

Brennerin näkemyksen mukaan päiväkirjan kirjoittaminen luo illuusion historiallisesta jatkuvuudesta ja näin vahvistaa kirjoittajansa historiallisuutta.<sup>32</sup> Kansallissosialistien tavoitteena oli hävittää juutalaiset ja näin pyyhkäistä heidät historiankirjoista. Päiväkirjan pitäminen oli tutkimilleni nuorille juutalaisnaisille keino vastustaa tätä tavoitetta ja löytää oma paikkansa historian jatkumossa. Erityisesti Anne Frankilla oli tapana lukea aiempia päiväkirjamerkintöjään uudelleen ja näin luoda katsaus menneisiin tapahtumiin ja tuntemuksiinsa. Vatka puhuikin tutkimuksessaan elämän inventoimisesta yhtenä päiväkirjan pitämisen motiivina. Ollila puolestaan näkee muistilla, johon tällainen elämän inventointi liittyy, olevan keskeinen merkitys ajan kokemisessa, sillä se on edellytys ajan ymmärtämiselle.<sup>33</sup> Anne palasi usein vanhoihin päiväkirjateksteihinsä. Esimerkiksi tammikuussa 1944 hän teki lisäyksen kahta vuotta aikaisempaan merkintäänsä. Lisäyksessä Anne hämmästelee tuon aikaisia päiväkirjamerkintöjä läpi käyttäen silloista epäkypsyyttään. Toisaalta hän kirjoittaa joltain osin myös ymmärtävänsä nuorempaa itseään, koti-ikävänsä ja usein armottomia mielipiteitään vanhemmistaan ja siskostaan.<sup>34</sup> Otteesta käy ilmi henkisen kasvun ja muutoksen huomaaminen, mutta toisaalta myös oivallus siitä, että jotkut asiat ovat säilyneet ennallaan ja muuttumattomina. Samankaltaista, joskin hiukan analyttisempää entisen minän tarkastelua on havaittavissa myös seuraavassa otteessa, joka on samoin tammikuulta 1944:

”Olen yrittänyt ymmärtää vuodentakaista Annea ja pyytää hänen puolestaan anteeksi, koska omatuntoni ei ole puhdas niin kauan kuin jätän selvittämättä nämä [äitiin kohdistuvat] syytökset ja selittämättä sinulle nyt jälkepäin, miten ne syntyivät. [...] Olin

sulkeutunut itseeni, tarkkaillut vain itseäni ja kirjoittanut kaiken iloni, ivani ja suruni suoraan päiväkirjaani antamatta minkään häiritä itseäni. Tämä päiväkirja on minulle arvokas, koska siitä on tullut muistojen kirja, mutta voisin lisätä monille sivuille sanan ’ohitse’.”<sup>35</sup>

Ote osoittaa päiväkirjan merkitystä Annelle nimenomaan muistojen säilöjänä ja keinona tarkastella itseään retrospektiivisesti. Sen oivaltaaminen, että omat ajatukset ja tunteet olivat jatkuvasti muuttuvia ja kehittyviä, oli osa oman historiallisuuden tunnustamista.

Päiväkirjansa alkuosassa Hélène Berr on enemmän kiinni nykyhetkessä kuin päiväkirjamuistoissa eikä viittaa aiempiin merkintöihinsä kuin kerran. Tämä tapahtuu jo yllä mainitussa merkinnässä syyskuulta 1942 hänen muistellesaan siskonsa pojan Maximen syntymää, jolloin hän mainitsee mahdollisuuden etsiä kyseinen tapahtuma päiväkirjastaan.<sup>36</sup> Toisaalta Hélènekin pohtii itsessään tapahtuneita muutoksia,<sup>37</sup> mutta ei vertaile mahdollisia aiempia päiväkirjamerkintöjään nykyiseen tapaansa kirjoittaa. Ehkä Hélènelle oli Anne Frankia vanhempana helpompaa havaita oma henkinen muutoksensa ilman mitään konkreettista todistetta siitä.

Hélène Berrin päiväkirjassa on vuoden mittainen tauko syksyjen 1942 ja 1943 välillä. Tauon aikana juutalaisvainot olivat tulleet entistä lähemmäksi Hélènen elämää – useita hänen ystäviään oli pidätetty, hänen työpaikkaansa UGIF:ssa oli tehty ratsia, jolta hän oli välttynyt täpärästi, ja vainot olivat muutenkin kiihtyneet hänen ympärillään.<sup>38</sup> Syksyllä 1943 Hélène alkoi

32. Brenner (1997) 138–139.

33. Vatka (2005) 90–95; Ollila (2000) 62.

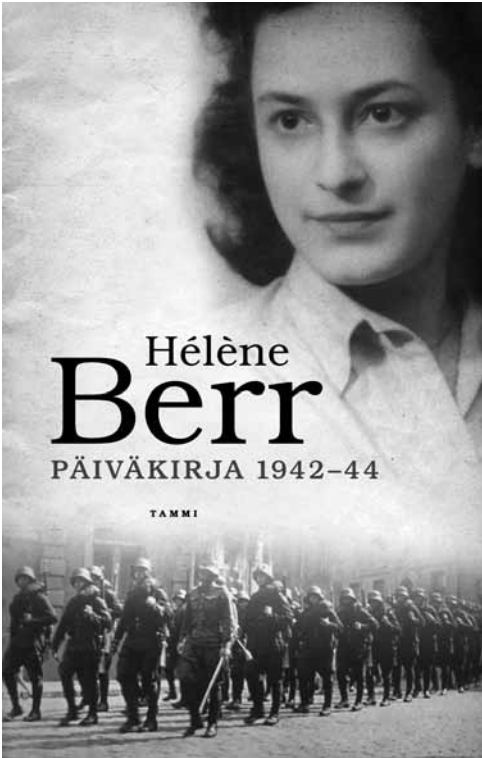
34. Frank (2002) 82–83.

35. Frank (2002) 200–201.

36. Hélène Berrin päiväkirja 10.9.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah.

37. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 11.10.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah.

38. Modiano (2008) 12–13.



*Hélène Berrin päiväkirja julkaistiin ranskaksi vuonna 2008 ja se on sittemmin käännetty useille muille kielille. Päiväkirjan suomenkielinen laitos ilmestyi vuonna 2009. Suomentajana toimi Erkki Jukarainen.*

kirjoittaa päiväkirjaansa uudelleen. Tuolloin hänen kirjoitustyylinsä oli muuttunut. Samalla oli muuttunut myös hänen suhteensa aikaan. Hän tuntui elävän enemmän muistoissa kuin ennen, ja on havaittavissa, että päiväkirjasta oli tullut hänelle, Vatkan määritelmän mukaisesti, aiempaa tärkeämpi elämän inventoimisen väline. Vasta nyt Hélène alkoi Annen tavoin analysoida päiväkirjansa aiempia merkintöjä:

”Tässä päiväkirjassa on kaksi osaa. Käsitän sen nyt lukiessani alkua: kirjoitin ensimmäisen osan velvollisuudentunnosta säilyttääkseni muistissa sen mikä on kerrottava, ja toinen osa on kirjoitettu Jeanille, minulle ja hänelle. Tulen onnelliseksi, kun ajattelen, että jos minut otetaan kiinni, Andrée on

säilyttänyt nämä sivut, jotain minusta ja siitä mikä on kallisarvoisinta, sillä nykyisin en enää välitä mistään muusta materiaalisesta; jälkeen tuleville on jätettävä sielunsa ja muistinsa.”<sup>39</sup>

Alettuaan toden teolla valmistautua henkisesti siihen, että hänet mahdollisesti pian pidätettäisiin ja vietäisiin keskitysleirille, jopa tapettaisiin, Hélène tarkasteli päiväkirjaansa uusin silmin ja antoi sille uusia merkityksiä. Alun halulle säilyttää muistissa juutalaisvainoihin liittyviä tapahtumia<sup>40</sup> – vasta tässä vaiheessa päiväkirjaa hän avaa kunnolla tätä motiiviaan – liittyi nyt halu säilyttää jälkipolville, ennen kaikkea poikaystävä Jeanille, jotain kirjoittajasta itsestään. Hélène halusi siis jäädä aikakirjoihin, olla olemassa ainakin päiväkirjansa kautta myös kuolemansa jälkeen. Tätä osaa hänestä ei pystyttäisi tuhoamaan. Samaan aikaan Hélène pohtii erään lukuhetkellä jo edesmenneen kirjailijan kirjoittamia ajatuksia omasta kuolemastaan ja siitä, mitä sit-

---

39. Il y a deux parties dans ce journal, je m'en aperçois en relisant le début: il y a la partie que j'écris par devoir, pour conserver des souvenirs de ce qui devra être raconté, et il y a celle qui est écrite pour Jean, pour moi et pour lui. Cela m'est un bonheur de penser que si je suis prise, Andrée aura gardé ces pages, quelque chose de moi, ce qui m'est le plus précieux, car maintenant je ne tiens plus à rien d'autre qui soit matériel; ce qu'il faut sauvegarder, c'est son âme et sa mémoire. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 167).

40. Vainoituilla juutalaisilla oli voimakas halu dokumentoida kokemansa ja todistaa holokaustista jälkipolville, mikä lisäsi heidän tahtoaan selvitä vainoista hengissä. Tämän taustalla englanninkielen- ja judaismintutkija James E. Young arvelee pohjimmiltaan olleen Tooran ja Talmudin tekstit ja niiden syntytausta, jotka molemmat liittyvät vahvasti ajatukseen kirjallisesta todistamisesta tai testamentista. Halu toimia näkemiensä ja kokemiensa kauheuksien todistajana tekee esimerkiksi juutalaisten vainoihin liittyvistä päiväkirjoista aivan erityislaatuisia lähteitä. James E. Young (1990) *Writing and Rewriting the Holocaust. Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 17–19.



ten tapahtuisi, ja selvästi ihailee tämän tapaa ”tehdä Ajalle tepposet”.<sup>41</sup> Myös Hélènellä itsellään oli selvä pyrkimys saada teksteillään kumotuksi ajan mahti.

Hélène Berr pohtii päiväkirjansa jälkimmäisessä osassa myös suhdettaan aiempaan minnäänsä uudella intensiteetillä, hieman samassa hämmästelevässä hengessä kuin Anne Frank: ”Minulla on aina ollut sellainen tunne: olen aina kääntänyt katseeni jonkinlaisen hämmennyksen vallassa pois siitä henkilöahmosta, joka olin aiemmin, vuosi tai puoli vuotta sitten.”<sup>42</sup> Toisaalta hän selvästi kaipaa sitä, että olisi kirjannut ajatuksiaan ylös jo vuosia aiemmin ja voisi nyt palata tarkastelemaan entistä itseään, olisi se sitten kuinka hämmäntävää tai noloa tahansa. Tämä käy ilmi hänen kirjaamastaan sitaatista Roger Martin du Gardin romaanisarjasta *Les Thibault*, jossa kertoja katuu, ettei ole koskaan pitänyt päiväkirjaa: ”Jos voisin pidellä käsissäni omaa menneisyyttäni viisitoistavuotispäivästä lähtien, mustaa valkoisella, se tuntuisi minusta olevaisemmalta. Elämälläni olisi kirja, painoarvoa, kehys, historiallinen koostumus [...]”<sup>43</sup>

Brennerin mukaan päiväkirjat tarjoavat kirjoittajilleen mahdollisuuden lukea ”taaksepäin” ja kirjoittaa ”eteenpäin”. Päiväkirjanpitäjä voi verrata nykyhetkeä aiemmin kuvailemiinsa tapahtumiin ja siten muodostaa itselleen käsitystä elämänsä historiallisesta kulusta.<sup>44</sup> Berrille ja Frankille itsensä ymmärtäminen menneisyyteen jälkiä jättävinä historiallisina toimijoina oli erityisen tärkeää, sillä heiltä kuten muiltakin juutalaisilta oli yritetty viedä oikeus omaan historiaan.

### Juutalaisvainojen ja sodan aika

Entä millainen oli vainotun päiväkirjankirjoittajan suhde aikansa tapahtumiin? Millä tavalla ne muokkasivat hänen aikakäsitystään? Ainakin Anne Frankin elämään juutalaisvainoihin ja sotaan liittyvät uutiset näyttävät tuoneen tiettyä kronologiaa. Hän oli hyvin perillä juutalaisvainojen kulusta – toisin kuin monet muut, esimerkik-

si ulkomaailmasta täysin eristetyissä getoissa päiväkirjojaan kirjoittaneet nuoret, jotka eivät välttämättä täysin ymmärtäneet juutalaisvainojen laajuutta ja joiden tiedot perustuivat usein pelkkiin huhuihin.<sup>45</sup> Vaikka Anne ja muut ”Salaisen siiven” asukit olivat eristyksissä ulkomaailmasta, he eivät jääneet missään vaiheessa uutispimentoon. He kuuntelivat tiiviisti radiota – etenkin kiellettyjä BBC:tä ja Oranje-kanavaa – ja kuulivat juutalaisten kohtaloista myös auttajiltaan, vaikkeivät nämä aina olleetkaan kovin halukkaita masentamaan ikävillä uutisillaan piiloutuneiden mieltä.<sup>46</sup> Vaikka juutalaisvainoihin liittyvät uutiset olivat synkkiä, eristettyä elämää elävälle oli elintärkeää saada tietää, mitä piilopaikan ulkopuolella oli tapahtumassa. Se oli parempaa kuin tietämättömyys ja jatkuva epävarmuus omasta ja muiden kohtalosta. Uutiset myös jäsensivät omaa elämää tuoden piilopaikan rutiinien ja eristyksen täyttämän ajan lähemmäksi ulkomaailman sodan ja juutalaisvainojen lävistämää tapahtumahistoriallista aikaa.

Anne Frank raportoi usein hyvinkin tarkasti radiosta kuulemistaan sotatapahtumista. Myös Zapruderin tutkimuksessa on samankaltaisia esimerkkejä sodan kulun huolellisesta rapor-

41. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

42. C'est une impression que j'ai toujours eue: je me suis toujours détournée avec une espèce de confusion du personnage que j'étais *avant*, un an ou six mois *avant*. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 157).

43. ”Si je pouvais aujourd'hui avoir là, entre mes mains, noir sur blanc, tout mon passé depuis ma quinzième année, il me semblerait davantage avoir existé; ma vie aurait un volume, du poids, un contour, une consistance historique [...]” Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 165).

44. Brenner (1997) 139. Lainausmerkit B.

45. Zapruder (2002) 400–401.

46. Frank (2002) 75, 81, 93–94, 123, 224–226, 231.



Anne Frank rakasti elokuvia ja ihaili Hollywoodin filmitähtiä, joiden kuvilla hän koristeli pienen huoneensa seinät piilopaikassa. Tässä omassa kuvassaan 14-vuotias Anne näki muistuttavansa hiukan filmitähteä itsekin. Lehtikuva.

toinnista ajan juutalaisnuorten päiväkirjoissa.<sup>47</sup> Tämän voi nähdä keinona yhdistää oman elämänsä tapahtumat sodan kronologiaan. Toisaalta Anne toteaa päiväkirjassaan sodan jatkuvan riippumatta siitä, mitä piilopaikassa asiasta ajattellaan. Siksi oli vain paras yrittää pitää mielialaa korkealla ja odottaa parempia aikoja.<sup>48</sup> Hän siis näki piilopaikan ajan olevan toisaalta irrallinen tapahtumahistoriallisesta ajasta, sillä eristyksissä olevien piiloutujien oli mahdotonta vaikuttaa Salaisen siiven ulkopuolisiin tapahtumiin ja sodan kulkuun. Sodan, samoin kuin juutalaisvainojen, etenemisen seuraaminen radion kautta näyttää kuitenkin olleen heille tärkeä henkireikä. Radio avattiin joka päivä kello 8–23 välillä tasatunnein, ja kuunteluhetket<sup>49</sup> olivat usein hyvin tunnelmallisia kaikkien hiljentyessä vastaanottimen ympärille.<sup>50</sup> Sotautisilla näyttää olleen usein suora vaikutus piilopaikan mielialoihin –

samoin kuin Stanislawówin getossa, jossa Elsa Binder kirjoitti päiväkirjaansa, tai Tšekkoslovakiassa, jossa nuori Otto Wolf piileskeli perheineen ja oli Annen tavoin ahkera radionkuuntelija.<sup>51</sup> Radio oli keskeinen osa päivärutiinia, ja sen välittämät uutiset toivat nuorelle päiväkirjanpitäjälle realistista käsitystä ajan kulusta.

47. Zapruder (2002) 67, 125. Ei-vainotun kotirintaman päiväkirjamerkinnot sota-ajan tapahtumista liittyvät Sääskilahden nostamassa esimerkissä enemmän henkilökohtaisiin kokemuksiin sodasta, kuten pommituksiin. Sääskilahti (2009) 95–97.

48. Frank (2002) 215.

49. Radion merkityksestä perheiden yhteisenä vapaa-ajan aktiviteettina ennen television yleistymistä, ks. Leonore Davidoff et. al. (1999) *The Family Story. Blood, Contract and Intimacy, 1830–1960*, London and New York: Longman, 217.

50. Frank (2002) 117, 170, 301–303.

51. Zapruder (2002) 127, 304.

Hélène Berrille radion kuuntelulla ei näytä oleen yhtä suurta merkitystä. Hänen elämänpiirinsä ei ollut yhtä rajoittunut kuin piileskelevällä Anne Frankilla – hän pystyi vielä liikkumaan suhteellisen vapaasti ja tapaamaan ihmisiä yliopistolla, vapaaehtoistyössään ja ystävien illanvietoissa. Uutiset vainojen ja sodan kulusta kulkeutuivatkin hänelle myös muuta kautta kuin virallisista lähteistä, ja hänen päiväkirjansa on täynnä muilta ihmisiltä kuultuja henkilökohtaisia kokemuksia vainojen kiristymisestä ja pidätyksistä sekä huhuja keskitysleirien oloista.<sup>52</sup> Hélène eli siis jollain tavalla lähempänä juutalaisvainojen todellisuutta kuin eristyksissä oleva Anne, ja aika hänen kokemanaan oli näin ollen myös lähempänä vainojen tapahtumahistoriallista aikaa. Radion ja sanomalehtien välittämät sotaan ja juutalaisvainoihin liittyvät uutiset eivät olleet hänelle yhtä merkittäviä ajan kulun seuraamiseen liittyviä välineitä, sillä hän pystyi muodostamaan käsityksensä ajasta muutakin kautta. Toisaalta myös Hélènen tyyli kirjoittaa oli välillä hyvin raportointimainen, kun hän kirjasi muistiin kuulemiaan uutisia.<sup>53</sup> Raportointi liittyy kuitenkin enemmän juutalaisten pidätysuutisointiin kuin sodan kulun – esimerkiksi liitoutuneiden etenemisen – seuraamiseen, missä hän poikkesi Anne Frankista ja monista muista ajan nuorista juutalaisista päiväkirjan kirjoittajista.

Vaikka toinen eli lähes täysin eristyksissä lukomaailmasta ja toinen vainojen tuomista rajoituksista huolimatta vielä suhteellisen vapaana pystyen paremmin seuraamaan aikansa tapahtumia, juutalaisvainojen vahva läsnäolo tutkimieni kahden nuoren naisen elämässä muokkasi heidän molempien henkilökohtaista käsitystä ajan kulumisesta. Myös Zapruderin mukaan vainotun aikakäsitys poikkesi rauhanaikaisesta: päivät eivät enää soljuneet normaalia tahtiaan eteenpäin.<sup>54</sup> Kumpikin huomasi tahoillaan, miten heidän elämänsä tietyt vedenjakajat – Anne Frankilla piiloutuminen ja Hélène Berrillä esimerkiksi hänen isänsä pidätetyksi joutuminen

heinäkuussa 1942 – herättivät tunteen, että ajasta ennen näitä dramaattisia tapahtumia olisi kulunut vuosikausia, vaikka kaikki olisi tapahtunut vasta muutama päivä sitten.

Frankien juuri piilouduttua heinäkuussa 1942 Anne Frank muistelee päiväkirjassaan piiloutumispäivää näin: ”Minusta tuntuu aivan siltä kuin sunnuntaiaamusta olisi kulunut jo vuosia. On tapahtunut niin paljon, on kuin koko maailma olisi yhtäkkiä kääntynyt ympäri.”<sup>55</sup> Hélène puolestaan kirjoittaa kesällä 1942, viikko isänsä pidätyksen jälkeen, kuinka vaikeaa hänen on käsitellä tapahtunutta ja sitä, että vielä edellisellä viikolla isä oli kotona, läsnä ja vapaa.<sup>56</sup> Selvemmin tunnetta ajan kulun muuttumisesta mullistavien tapahtumien jälkeen hän pohtii myöhemmin samana kesänä kirjoittaessaan 22. heinäkuuta: ”Minusta tuntuu kuin viime keskiviikosta olisi kulunut kokonainen vuosi.”<sup>57</sup> Hélène viittaa tässä viikkoa aiemmin kuulemaansa uutiseen lähipäiviksi suunnitellusta isosta juutalaisratsiasta Pariisissa – uutisen kuultuaan hän oli järkyttynyt pahasti ja luullut elämän pysähtyvän siihen. Samalla hän alkoi tosissaan puntaroida, olisiko vainoilta piiloutuminen järkevää.<sup>58</sup> Toisaalta myös vainoihin liittymättömät asiat saavat Hélènen joskus huokailemaan päiväkirjalleen ajan nor-

52. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 1. ja 6.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

53. Ks. esim. Hélène Berrin päiväkirja 19.7.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah.

54. Zapruder (2002) 304.

55. Frank (2002) 33.

56. Hélène Berrin päiväkirja 30.6.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah.

57. Depuis mercredi dernier, il me semble qu'une année s'est écoulée. Hélène Berrin päiväkirja 22.7.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 95).

58. Hélène Berrin päiväkirja 15. ja 18.7.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. 16. heinäkuuta 1942 Pariisissa suoritettiin ratsia, jossa pidätettiin 13 000 juutalaista. Vuoden 1942 kevään ja kesän aikana Ranskassa tehtiin muutenkin aikaisempaa enemmän juutalaisratsioita ja lisättiin kuljetuksia keskitysleireille. Weinberg (2001) 218–219.

maalia hitaammalta tai nopeammalta tuntuvaa kulumista, niin kuin tavallisempaa elämääkin elävä ihminen usein saattaa tehdä, esimerkiksi odotellessaan poikaystävänsä tapaamista: ”Ajattelin sunnuntai-iltana, että joutuisin odottamaan vielä kaksi pitkää päivää.”<sup>59</sup> Vainojen keskellä aika saattoi kuitenkin kulua myös nopeasti, kun elämässä tapahtui niin paljon lyhyessä ajassa. Tätä Héléne hämmästeli aloittaessaan päiväkirjan kirjoittamisen uudestaan vuoden tauon jälkeen syksyllä 1943.<sup>60</sup> Sääskilahden mukaan myös hänen tutkimissaan suomalaisnaisten päiväkirjoissa 1920-luvun lopulta 1980-luvulle kirjoitetaan ajan hurjasta kiitämisestä etenkin kirjoittamistaukojen jälkeen.<sup>61</sup>

### Tulevaisuuden aika

Kirjallisuudentutkija Philippe Lejeunen mukaan päiväkirja itsessään suuntautuu aina tulevaisuuteen, sillä sitä ei ajatella valmiina, vaan jokainen merkintä jää odottamaan seuraavaa merkintää tai luetuksi tulemistaan.<sup>62</sup> Zapruderin tutkimissa nuorten juutalaiskirjoittajien päiväkirjoissa kirjoittajien tietoiset pohdinnat tulevaisuudesta ovat keskeisessä asemassa. Vainoilla oli selkeä alku, mutta nuoret kirjoittajat näkivät vaikeuksien myös loppuvan aikanaan – oli tosin epävarmaa, miten loppu tulisi; päättyisikö vaikea aika vapautukseen vai tuhoon.<sup>63</sup> Ajatukset tulevaisuudesta ovat paljon esillä myös Anne Frankin ja Héléne Berrin päiväkirjoissa.

Anne Frankista sodanjälkeinen aika tuntui ajoittain hyvin epätodelliselta. Epävarmuus tulevasta oli usein piinaavaa, kuten tästä toukokuussa 1944 kirjoitetusta päiväkirjamerkinnästä ilmenee: ”Toivottavasti pian tapahtuu jotakin; vaikka meidät ammuttaisiin, se ei voisi murtaa meitä pahemmin kuin tämä levottomuus; tulokoon loppumme, vaikka kuinka julma, sitten tiedämme ainakin, voitammeko lopulta vai tuhoudummeko.”<sup>64</sup> Myös Héléne Berrin päiväkirjassa on vahvasti, ehkä vielä vahvemmin kuin Annella, läsnä ainainen levottomuus suhteessa tulevaan: ”Lakkaamaton pelko omiemme puolesta, eikä

pienintäkään tulevaisuudensuunnitelmaa voi laatia edes muutaman päivän varalle.”<sup>65</sup> Hélénelä suhtautumiseen tulevaan vaikutti vahvasti se, että hän ei ollut Annen tavoin piilossa eikä siten edes näennäisesti tai väliaikaisesti turvassa, vaan joutui jatkuvasti pelkäämään vangitsemistaan, joka voisi tapahtua minä hetkenä hyvänsä ja missä vaan. Omista keskitysleirikokemuksistaan kirjoittanut psykiatri Viktor E. Frankl toteaa, että sama epävarmuus siitä, milloin ”väliaikainen olemassaolo” päättyisi, sai monet keskitysleirivangit ennen pitkää luovuttamaan ja lopettamaan tulevaisuudelle elämisen. Tilanne oli päinvastainen kuin normaalielämässä.<sup>66</sup>

Brenner näkee kuitenkin Anne Frankin päiväkirjan osoituksena jatkuvasta kamppailusta toivon säilyttämiseksi kasvavasta toivottomuudesta huolimatta. Samanlaisia piirteitä on havainnut myös Zapruderin tutkimissaan päiväkirjoissa.<sup>67</sup> Anne ilmaisi luottamuksensa parempaan huomiseen ja omaan selviytymiseensä synkkien tulevaisuudenkuvien maalailua useammin. Hän uskoi ahdistavasta tilanteesta huolimatta maailman muuttuvan vielä paremmaksi paikaksi, ku-

59. Dimanche soir, je pensais avoir encore deux longues journées à attendre. Héléne Berrin päiväkirja 15.10.1942, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 130).

60. Héléne Berrin päiväkirja 25.8.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

61. Sääskilahti (2009) 41.

62. Philippe Lejeune (2001) 'How Do Diaries End?', aikakauskirjassa *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* 24.1, 100.

63. Zapruder (2002) 304.

64. Frank (2002) 381. Sodanjälkeisen ajan epätodellisuudesta, ks. Frank (2002) 184.

65. Craindre sans cesse pour les siens, ne pas pouvoir faire le moindre projet d'avenir, même le plus proche. Héléne Berrin päiväkirja 29.11.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 200). Epävarmasta ja ahdistavasta tulevaisuudesta, ks. myös Héléne Berrin päiväkirja 10. ja 22.1.1944, CDJC, Mémorial de la Shoah.

66. Viktor E. Frankl (2006) *Ihmisyiden rajalla*, Helsinki: Otava, 68–69.

67. Zapruder (2002) 247; Brenner (1997) 16–17.

ten seuraava merkintä heinäkuulta 1944 osoittaa:

”Minusta on kerta kaikkiaan mahdotonta rakentaa kaikkea kuoleman, kurjuuden ja sekasorron pohjalle. Näen, kuinka maailma hitaasti muuttuu yhä enemmän erämaaksi, kuulen yhä kovempaa jyrisävän ukkosen nousevan ja pelkään, että se tappaa myös meidät, tunnen itsessäni miljoonien ihmisten kärsimyksen, ja kuitenkin, kun katson taivaalle, ajattelen, että tämä kaikki kääntyy jälleen parhain päin, että myös tämä julmuus loppuu pian, että rauha ja tasapaino palaavat maailmaan. Sillä välin minun täytyy pitää haaveitani yllä, ehkä tulevina aikoina voin sittenkin vielä toteuttaa ne!”<sup>68</sup>

Annen tulevaisuuden haaveet liittyivät etenkin kirjoittamiseen, sillä hänen vähitellen kypsyvä unelmansa oli vielä jonain päivänä elättää itsensä teksteillään, joko kirjailijana tai sanomalehti-toimittajana.<sup>69</sup> Tästä unelmastaan hän piti kiinni piilopaikan paljastumiseen saakka.

Myöskään Héléne Berr, huolimatta siitä, että vaikuttaa suhtautuneen tulevaisuuteen paljon Anne Frankia pessimistisemmin, ei missään vaiheessa menettänyt toivoaan kokonaan. Etenkin rakkaus hänen vapaan Ranskan joukkoihin syksyllä 1942 väräytyneeseen poikaystävänsä Jean Morawieckiin<sup>70</sup> sai Hélénen pitämään yllä haaveita onnellisemmasta tulevaisuudesta:

”Jos tapaamme toisemme kaiken tämän jälkeen eli jos vältyn vaaralta, joka on uhannut meitä kaksi vuotta, ja jos hän selviää tästä tulimyrskystä ehjin nahoin, me olemme maksaneet onnestamme kalliin hinnan. Miten suunnattoman arvon se silloin saakaan.”<sup>71</sup>

Välillä Héléne jopa uskalsi käyttää sanan jos (si) tilalla sanaa kun (lorsque) haaveillessaan ajasta, jolloin näkisi Jeanin uudestaan. Toisaalta hän pohti toisinaan, oliko hänellä edes oikeutta unelmoida sellaisesta onnesta, kun edessä saattoi olla vielä niin paljon koettelemuksia, ja piti tällaisia haaveita harhakuvitelmana.<sup>72</sup> Ristiriitais-

ta ajatuksista huolimatta Jeanin paluun odottaminen antoi Hélénelle syyn jaksaa ja nähdä mahdollisuuksia valoisampaan tulevaisuuteen kuin mitä realistisesti tarkastellen oli näköpiirissä.

Viktor Franklin omakohtaisen kokemuksen mukaan myös keskitysleirivangit yrittivät vaistomaisesti löytää itselleen jonkin asian, mitä odottaa. Ihminen voi elää ainoastaan katsomalla tulevaisuuteen, ja tämä ominaisuus saattoi pelastaa yksilön jopa keskitysleirillä. Jos vanki taas menetti tulevaisuudenuskonsa, hän menetti myös henkisen otteensa ja oli Franklin ilmaisevana ”kadotettu”.<sup>73</sup> Tulevaisuudensuunnitelmat ja toivo sodanjälkeisestä inhimillisemmästä aikakaudesta säilyttivät Anne Frankin ja Héléne Berrin elämänhalun vaikeina aikoina.

Héléne Berrin päiväkirjan loppupuolella on silti selvästi näkyvissä juutalaisvainojen kiristymiseen<sup>74</sup> liittyvä yhä ahdistuneempi ja masentuneempi tunnelma. Myös Hélénen tulevaisuusajattelu sai entistä synkempiä sävyjä ja alkoi yhdistyä esimerkiksi oman kuoleman pohdintaan. Hän alkoi olla varma siitä, etteivät asiat päättyisi hyvin. Tulevaisuudennäkymiä varjosti yhä varmemmalta näyttävä pidätys, joka voisi tapahtua minä hetkenä hyvänsä.<sup>75</sup> Sodan lopputulokseenkaan hän ei suhtautunut enää yhtä positiivisesti kuin päiväkirjan alkupuolella harvoin mainitse-

68. Frank (2002) 411. Ks. myös Frank (2002) 137.

69. Frank (2002) 299, 313–314, 365.

70. Jeanin liittymisestä vapaan Ranskan joukkoihin, ks. Modiano (2008) 159.

71. Si nous nous retrouvons après tout cela, si j'échappe au danger qui nous menace depuis deux ans, et si lui, il sort de cet ouragan de feu sain et sauf, nous aurons payé cher notre bonheur. Quelle valeur extraordinaire il aura acquis. Héléne Berrin päiväkirja 10.1.1944, CDJC, Mémorial de la Shoah. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 215).

72. Héléne Berrin päiväkirja 25. ja 30.10.1943, CDJC, Mémorial de la Shoah.

73. Frankl (2006) 70–71.

74. Ks. Weinberg (2001) 219–220.

75. Héléne Berrin päiväkirja 25.10.1943, 1.11.1943, 10. ja 22.1.1944, CDJC, Mémorial de la Shoah.

missaan ystäviensä kanssa käymissään sotakeskusteluissa.<sup>76</sup> Hän ei antanut itselleen lupaa odottaa ”normaalien ihmisten” tavoin sodan loppumista, joka saattoi olla edessä hyvinkin pian, sillä hän uskoi joutuvansa vielä moniin koetteleuksiin tätä ennen.<sup>77</sup> Yleinen maihinnousun odotus ei kuitenkaan voinut olla tarttumatta häneenkin, ainakin hetkittäin:

”Esimerkiksi kolmen kuukauden kuluttua tästä päivästä? Kolme kuukautta on hyvin pitkä aika ihmisille, jotka ovat eläneet jokaisen päivän luottamalla maihinnousuun vailla muuta perustaa kuin toiveet ja perättömät huhut. Mutta heti kuin sellainen asia vaikuttaa varmalta ja sen pikainen toteutuminen on näköpiirissä, ajasta tulee hyvin lyhyt.”<sup>78</sup>

Vaikka liittoutuneiden maihinnousuun ja Ranskan vapautukseen ei kannattanut hirveästi luottaa, Hélène ei ollut täysin heittänyt toivoaan tämän asian suhteen. Otteesta ilmenee myös, että käsitys ajan kulumisesta muuttuu, kun tulevaisuudessa on jotain positiivista odotettavissa.

Jeanin jälleennäkemisen ja osittain myös maihinnousun odotuksen lisäksi Hélénelle toi toivoa opiskelun jatkaminen ja opiskelusuunnitelmien tekeminen aina talvella 1944 tapahtuneeseen pidätykseensä saakka. Tämä kertoo synkkienkin hetkien läpi kantavasta tulevaisuudenuskosta, uskosta siihen, että selviytyminen vainoista oli kaikesta huolimatta mahdollista. Vaikka Hélèneä kehoitettiin välillä jo luopumaan kaikista opiskeluun liittyvistä pitemmän tähtäimen suunnitelmista, hän ei lannistunut, vaan suunnitteli tulevien lukukausien opintojaan ja alkoi pohtia jopa väitöskirjan tekemistä. Kunnianhimoisia suunnitelmiaan hän piti ”suuntaviittana synkän tulevaisuuden keskellä”.<sup>79</sup> Tammi-kuussa 1944 Hélénelle tarjottiin myös käänöstyötä, jonka hän otti ilolla vastaan: ”Se tarjosi minulle äkkiä läheisemmän ja konkreettisemmän tavoitteen kuin väitöskirja. Se oli todella viimeinen oljenkorsi, sillä olen jo jonkin aikaa ol-

lut hukkaa sanan varsinaisessa merkityksessä.”<sup>80</sup> Viktor Frankl kirjoitti Auschwitzissa omaa väitöskirjaansa pienille lappusille ja on myöhemmin pitänyt tätä työtä erittäin tärkeänä selviytymisensä kannalta.<sup>81</sup> Konkreettiset, lähitulevaisuudessa saavutettavissa olevat tavoitteet saivat ajan kulumaan nopeammin ja täyttivät tulevan virstanpylväillä ja kiinnekohdilla. Juutalaisvainojen sekasortoisessa todellisuudessa tällainen tulevaisuuden konkretisoituminen oli kallisarvoista.

Anne Frankille voimia antoivat rauhasta ja vapaudesta haaveilu ja toiveikas selviytymisusko. Normandian maihinnousun alkamisen jälkeen sodan pikainen loppuminen ja vainoilta pelastuminen alkoivat näyttää realistisilta.<sup>82</sup> Anne Frankinkin tulevaisuudentoiveet saivat uutta konkretiaa. Hän uskaltautui miettimään, miten pitkällä sodassa oltaisiin kuukauden päästä ja alkoi iloisena elätellä toiveita syksyisestä kouluun palaamisesta, vaikka yrittikin olla vielä kiirehtimättä liikaa asioiden edelle.<sup>83</sup> Aiemmin edessä oleva aika oli näyttänyt hyvin samankal-

76. Vrt. Hélène Berrin päiväkirja 16.4. ja 20.5.1942 ja Hélène Berrin päiväkirja 24.11.1943 ja 10.1.1944, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

77. Hélène Berrin päiväkirja 27.10.1943, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

78. *D'ici trois mois peut-être? C'est très long, trois mois, pour les gens qui ont vécu en s'attendant chaque jour au débarquement sans autre base que leur espoir, et les faux bruits. Mais dès qu'on l'envisage comme une chose certaine, qu'on en prévoit soudain l'accomplissement, cela devient très court.* Hélène Berrin päiväkirja 10.1.1944, CDJC, *Mémorial de la Shoah*. Suom. Erkki Jukarainen (Berr (2009) 215).

79. Hélène Berrin päiväkirja 23.9.1942, 6.10.1942, 15.10.1942, 4.11.1943, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

80. *Cela me donnait brusquement un but plus proche, et plus tangible que ma thèse. C'était réellement une planche de salut, car depuis quelque temps, je me noie, au sens propre du mot.* Hélène Berrin päiväkirja 11.1.1944, CDJC, *Mémorial de la Shoah*.

81. Frankl (2006).

82. Frank (2002) 350, 386–387, 397, 402–403.

83. Frank (2002) 398, 413.

taiselta kuin piilopaikassa jo vietetyt päivät, kuukaudet ja vuodet eikä edes kuukauden päähän ulottuvia ennustuksia ollut mielekästä tehdä. Nyt piilopaikan eristetty aika ja ulkomaailman aika alkoivat kuitenkin lähentyä nuoren päiväkirjanpitäjän mielessä, kun sodan loppu hämmötti. Piilopaikassa vietetty ajanjakso olikin loppumassa, mutta se ei päättynyt rauhaan vaan traagisesti piilon paljastumiseen ja Frankien ja muiden ”Salaisen siiven” asukkien pidätykseen ja päätymiseen keskitysleirille.

### Frankin ja Berrin päiväkirjojen monitahoinen ajallisuus

Aika on monella tapaa esillä Anne Frankin ja Héléne Berrin päiväkirjoissa. Päiväkirja – riippumatta kirjoitusajankohdasta, -paikasta ja -olosuhteista – on aina läheisessä suhteessa aikaan, sillä sen kirjoittajaa ohjaavat monenlaiset aikasidonnaiset päiväkirjakirjoittamisen konventiot, kuten päivämäärien merkitseminen. Päiväkirjanpitäjä tulee usein samalla ikään kuin huomaamatta pohtineeksi omaa suhdettaan aikaan ja sen kulumiseen, ja ohjautuu tekemään kalenterista riippuvaisia merkintöjä esimerkiksi juhlapäivistä sekä muista vuosittain toistuvista tapahtumista kuten koulun tai yliopiston lukukausien aluista ja loppuista. Usein päiväkirja myös alkaa jonain tärkeänä ajankohtana kirjoittajan elämässä – jotain merkittävää on tapahtunut tai tapahtumassa, ja sen johdosta syntyy tarve kirjoittaa muistiin ajatuksistaan ja kokemastaan.

Nuorille juutalaisvainojen keskellä eläneille päiväkirjankirjoittajille aika muodostui erityisen tärkeäksi teemaksi. Vainot olivat mullistaneet heidän elämänsä ja toivat uuteen valoon pohdinnat ajasta, sen kulumisesta ja siitä, milloin heidän oma aikansa maan päällä tulisi päätökseen. Päiväkirjan yksi tärkeimmistä tehtävistä

Vilkon mukaan, ajan inventointi, oli tutkimilleni nuorille juutalaisnaisille merkittävä motiivi tehdä päivittäisiä muistiinpanoja kokemuksistaan. Päiväkirjanpito toi elämään säännöllisyyttä ja toistuvan rutiinin, mutta myös mahdollisuuden konstruoida ja reflektoida omaa elämäntarinaansa ja menneisyyttään aikana, jolloin kansallissosialistit pyrkivät juuri päinvastaiseen: pyyhkimään juutalaiset kokonaan aikakirjoista. Paitsi oman elämän tapahtumien, myös juutalaisvainojen etenemisen ja sotatapahtumien seuraaminen sekä niistä raportointi päiväkirjan lehdille antoivat etenkin piiloutujan eristettyä elämää eläneelle Anne Frankille keinon saada realistisempaa käsitystä ajan kulumisesta. Näin hän pystyi myös paremmin yhdistämään piilopaikan sekä juutalaisvainojen ja sodan näennäisesti erillisiltä vaikuttavat ajat toisiinsa, mikä teki piileskelemisestä mielekkäämpää.

Tulevaisuuden aika on keskeisesti esillä niin Anne Frankin kuin Héléne Berrin päiväkirjoissa. Se näyttäytyy toisaalta epävarmana ja ahdistavana, toisaalta optimistisen valoisana. Annella tulevaisuudentoivoa piti yllä unelma kirjailijan tai toimittajan ammatista, Hélénellä opiskeluun liittyvät suunnitelmat ja haaveet yhteisestä, onnellisesta tulevaisuudesta poikaystävän kanssa sodan jälkeen. Molemmat uskalsivat myös odottaa ja toivoa liittoutuneiden mairinnousua. Samaan aikaan mahdollinen pidätys ja keskitysleirille joutuminen, jopa kuolema, väikkyivät pelottavina mielessä saaden nuoret päiväkirjanpitäjät pohtimaan, milloin ajan hiekka tiimalasissa olisi kulunut heidän osaltaan loppuun ja tapahtuisiko se piankin. Päiväkirjojensa sivuilla Anne Frank ja Héléne Berr, tai ainakin heidän konstruoimansa päiväkirjaminänsä, jäisivät kuitenkin elämään vielä kuoleman jälkeenkin. Päiväkirja oli heille keino uhmata ajan mahtia.